

Samenvatting

De kwaliteitsdoelstellingen voor het Nederlandse oppervlaktewater zijn in het merendeel van de wateren en voor veel stoffen niet bereikt. Na grote verbeteringen in de jaren 1970 – 1995 is de chemische kwaliteit van het oppervlaktewater de afgelopen 10 jaar weinig veranderd. Dit heeft meerdere redenen:

- *De economie, de productiewaarde van de landbouw, het verkeer en de bevolking zijn gegroeid. Door milieumaatregelen zijn de emissies afgenomen (ontkoppeling), maar deze afname was niet voldoende of heeft zich niet vertaald naar een evenredige vermindering van de belasting van het oppervlaktewater. In de water- en de landbodem zijn bijvoorbeeld voorraden fosfor en metalen aanwezig, die nog vele jaren naleveren aan het oppervlaktewater.*
- *De kwaliteit van de grensoverschrijdende rivieren is bepalend voor de Nederlandse rijkswateren en kustzone. De verbeteringen in deze kwaliteit waren voor meerdere stoffen niet voldoende om de doelen in Nederland te halen.*
- *Het beleid voor water, landbouw en milieu is onderling onvoldoende afgestemd om de waterkwaliteitsdoelen te halen. Medio 90-er jaren waren de puntbronnen (industrie, rioolwaterzuiveringen) met het instrumentarium van de Wet verontreiniging oppervlaktewater (Wvo) vergaand gesaneerd. De diffuse bronnen, die vanaf toen de meeste verontreiniging veroorzaakten, moesten vooral met andere instrumenten worden aangepakt. De wettelijke instrumenten hiervoor vallen vooral binnen de beleidsvelden milieu en landbouw.*
- *Het onderwerp waterkwaliteit had geen prioriteit bij overheid en politiek; na twee winters met hoogwatergolven, in 1993 en 1995, lag de aandacht meer bij de bescherming tegen overstroming.*

Door de komst van de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) krijgen waterkwaliteitsdoelstellingen een hardere status dan tot nu toe gebruikelijk is geweest in het Nederlandse waterbeleid: de goede ecologische en chemische kwaliteit moeten binnen de geldende termijnen worden bereikt. Extra maatregelen moeten al worden genomen op het moment dat duidelijk is dat de doelen waarschijnlijk niet gehaald zullen worden. De Europese Commissie kan sancties gebruiken als drukmiddel. Beleid op andere beleidsterreinen zal meer dan nu rekening moeten houden met de waterkwaliteitsdoelen. Dit geldt vooral voor het beleid voor mest, verkeer, bestrijdingsmiddelen, stoffen en producten. Deze externe integratie en de concrete uitwerking van de KRW zijn een grote inhoudelijke en bestuurlijke opgave en vragen om samenwerking tussen vele partijen. Betrokkenen bij het waterbeheer geven aan dat zij daarbij behoefte hebben aan een duidelijke strategie en processturing.

Synthese

Evaluatie bestrijkt deel van hoofddoelstelling

De hoofddoelstelling van het Nederlandse waterbeleid is: *'Nederland bewoonbaar maken en houden door het in stand houden en versterken van gezonde en veerkrachtige watersystemen'*. Een goede chemische kwaliteit van het oppervlaktewater is één van de voorwaarden om deze hoofddoelstelling te bereiken. Voor een beperkt deel van de vele duizenden chemische stoffen in het oppervlaktewater zijn waterkwaliteitsnormen vastgesteld en doelstellingen voor de vermindering van de emissies. De niet-genormeerde stoffen kunnen echter ook schadelijk zijn. Zo is ongeveer 75% van de waargenomen effecten van giftigheid op organismen in Rijnwater niet toe te schrijven aan stoffen waarvoor waterkwaliteitsnormen gelden en die regelmatig worden gemeten. Naar het vóórkomen en de schadelijkheid van de niet-genormeerde stoffen wordt verkennend onderzoek verricht. Ook zijn methoden beschikbaar om de totale giftigheid van oppervlaktewater en afvalwater te bepalen, maar deze worden niet beleidsmatig toegepast.

Deze evaluatie van het beleid voor de chemische kwaliteit van het oppervlaktewater heeft zich toegespitst op een aantal stofgroepen: metalen, bestrijdingsmiddelen, nutriënten, PAK's, organotinverbindingen en de zogenaamde 'niet-genormeerde stoffen'.

Watersystemen niet 'gezond'

De toestand van het Nederlandse oppervlaktewater is sterk verbeterd ten opzichte van enkele decennia terug. Gevoelige functies als 'natuur', 'recreatie' en 'drinkwater' ondervinden echter nog steeds problemen bij de huidige waterkwaliteit, de eerste twee vooral van eutrofiëring, de laatste vooral van bestrijdingsmiddelen.

Eutrofiëring verstoort zowel de processen als de soortensamenstelling in oppervlaktewateren. Het merendeel van de wateren heeft hierdoor een sterk verarmde soortensamenstelling vergeleken met meer natuurlijke situaties. 's Zomers treedt in veel meren en in de kustwateren regelmatig algenbloei op. Naast de gevolgen voor het watersysteem, leidt eutrofiëring tot vermindering van de recreatiewaarde.

In de Europese Kaderrichtlijn Water staan stroomgebieden centraal. De ecologische toestand van het water aan het einde van een stroomgebied, is bepalend voor maatregelen in het hele stroomgebied. De Rijn is een belangrijke bron van nutriënten voor het IJsselmeer en de kustzone. Het fosforgehalte in de Rijn is onge-

veer driemaal te hoog om algenbloei in het IJsselmeer te voorkómen. Het IJsselmeer voldoet aan de norm voor fosfor; toch komt algenbloei vaak voor. Het stikstofgehalte in de Rijn is ongeveer tweemaal te hoog voor herstel in de kustzone.

Vergiftiging bedreigt dierpopulaties en individuen. In veel regionale wateren komen de soorten, die kwetsbaar zijn voor bestrijdingsmiddelen, niet meer voor. Oestrogene stoffen komen in veel oppervlaktewateren voor, leidend tot afwijkende hormoonspie-

gels en vervrouwelijking van mannelijke vissen. Weekdieren, zoals de oester, wulk en purperslak, vertonen geslachtsveranderingen door de hoge gehalten aan hormoonontregelende stoffen die vrijkomen uit aangroeiwerende verf van schepen. In de kustzone is het aantal levertumoren bij platvissen sterk gedaald, onder andere samenhangend met dalende gehalten aan PAK's.

Op vrijwel alle plaatsen waar oppervlaktewater wordt gewonnen voor de drinkwaterbereiding, zijn in de afgelopen tien jaar bestrijdingsmiddelen aangetroffen in concentraties van enkele malen tot meer dan tienmaal de drinkwaternormen uit het landelijke Waterleidingbesluit.

Doelen waterkwaliteit ten dele gehaald, voor meerdere stoffen geen verbetering

De kwaliteit van zowel zoet als zout oppervlaktewater voldoet in 30 tot 100% van de watersystemen niet aan de geldende kwaliteitsnormen, afhankelijk van de beschouwde stof (*tabel 1*). De verbetering in de kwaliteit van het oppervlaktewater stagneert voor fosfor in de Rijn en Schelde, stikstof in de Maas, metalen en PAK's. De concentratie stikstof in de Eems neemt toe. Voor de overige stoffen en watersystemen verbetert de situatie.

Tabel 1 De landelijke waterkwaliteitsdoelstellingen komen neer op het bereiken vóór 2006 van het MTR (Maximaal Toelaatbaar Risico) voor de zoete wateren en van de streefwaarde voor de zoute wateren. De huidige situatie (2000-2002) is aan deze normen getoetst. De streefwaarde geldt voor de zoete wateren voor de langere termijn (zo mogelijk 2010). Bij de toetsing aan de streefwaarde is ook gekeken naar de huidige trend (ontwikkeling 1998-2002) in de waterkwaliteit om het vooruitzicht op het bereiken van deze waarde in 2010 aan te geven. De voorstellen van het Fraunhofer Instituut zijn de voorlopige normen van de KRW. De termijn is 2015. De huidige kwaliteit is aan deze voorlopige norm getoetst, om een indruk te geven van de beleidsopgave tot 2015.

Stof(groep)	Water *)	MTR (2006)	Streefwaarde	KRW**) jaargem.	Ontwikkeling	Belangrijkste bronnen
Nutriënten Fosfor	Rijn			nv		Buitenland ***)
	IJsselmeer			nvt		Buitenland
	Maas			nvt		Wallonië, Landbouw, RWZI
	Meren	60%	<10%	nvt		Landbouw, RWZI
	Kustzone	nvt	nvt	nvt		Buitenland
Stikstof	IJsselmeer, Rijn		nvt	nvt		Buitenland
	Maas	nvt	nvt	nvt		Wallonië, Landbouw, RWZI
	Meren	50 %		nvt		Landbouw, RWZI
	Kustzone	nvt	nvt	nvt		Buitenland
Bestrijdingsmiddelen (BM)	Zoete rijkswateren	65%		3 BM - 3 BM +		Buitenland, landbouw, gemeenten
	Regionale wateren	55%		7 BM - 4 BM +		Landbouw, gemeenten
	Kustzone	nvt	65%	3 BM - 3 BM +		Buitenland, landbouw, gemeenten
Metalen Koper	Zoete wateren			nvt		Buitenland, landbouw
	Zoute wateren	nvt		nvt		Buitenland, atmosf. depositie ***)
Nikkel, zink	Zoete wateren	50-70%	10-35%	Ni		Buitenland, landbouw
	Zoute wateren	nvt	merendeel wateren	Ni		Buitenland, atmosf. depositie
Cadmium, kwik, chroom, lood, arseen	Zoete wateren		30-70%	Cd - Pb +		Buitenland, RWZI, bouw, atmosf. depositie
	Zoute wateren	nvt	+ Cadmium - enkele wateren	Hg - Cd + Pb +		Buitenland, atmosf. depositie
PAK's	Zoete wateren	20%		A - Flt - BkFlt - N+ BaP +		Verbranding, verkeer, scheepvaart (olie), beschoeiing
	Zoute wateren	70%	nvt	A - Flt + N +		Verbranding, scheepvaart (olie)
Organotinverbindingen	Zoete wateren	+ Lobith -Maassluis		TBT		Landbouw, scheepvaart
	Zoute wateren	nvt		TBT		Scheepvaart

*) Regionale wateren vallen onder 'zoete wateren' en 'meren'.

**) Prioritaire stoffen uit KRW Bijlage X (EU, 2001). Toetsingsresultaat uit Wagemaker, 2003.

***) Cursief: verspreidingsroute.

+ : Voldoet, - : Voldoet niet.

Voor afkortingen: zie bijlage IV.

	Voldoet vrijwel overal en altijd		Verbeterd
%	Voldoet niet altijd of niet overal; % meetpunten dat voldoet in 2000-2002		Stagneert
	Voldoet vrijwel nergens en nooit		Verslechtert

Tabel 2 Mate van doelbereiking waterkwaliteit per stofgroep 2000-2002.

Stof(groep)	Kwaliteit		
Nutriënten			
Stikstof kust	2 × doel OSPAR		
Bestrijdingsmiddelen*)	MTR	tot	>500 × MTR
Metalen zoete wateren			
Koper	2 × MTR	tot	>5 × MTR
Nikkel	<MTR	tot	5 × MTR
Zink	<MTR	tot	5 × MTR
PAK's	<MTR	tot	5 × MTR
Organotinverbindingen			
Zoet	MTR	tot	20 × MTR
Kust en zoute delta (zs)	10.000 x SW	tot	40.000 x SW
*) Pieken tot 100.000 x MTR.			

De mate waarin de kwaliteit van het oppervlaktewater de doelen overschrijdt varieert (tabel 2).

Reductiedoelen voor deel stoffen gehaald

De reductiedoelen van 1995 (t.o.v. 1985, zoals internationaal afgesproken) voor de belasting van het oppervlaktewater zijn gehaald voor fosfor, arseen, chroom, cadmium en kwik. Ze zijn niet gehaald voor lood, PAK's en stikstof (tabel 3). Voor de overige stoffen is het onzeker of onbekend of de doelen zijn gehaald.

De belangrijkste resterende binnenlandse bronnen zijn:

- de landbouw voor nutriënten, zware metalen en bestrijdingsmiddelen,
- RWZI's voor nutriënten, chroom, kwik, onkruidbestrijdingsmiddelen en hormoonverstoorders,
- atmosferische depositie (diverse bronnen, ook buitenland) en verkeer voor PAK's,
- zeescheepvaart voor organotinverbindingen (binnen- en buitenlandse schepen).

Het fosfaatoverschot in de Nederlandse landbouw is sinds 1998 met 30% gereduceerd. De fosfaatverzadiging van de bodem neemt met de huidige bemestingsniveau's echter nog steeds toe, zij het in vertraagd tempo. De voorraden fosfor en metalen die in de droge bodem en waterbodem liggen opgeslagen, zullen nog lang voor nalevering zorgen aan het oppervlaktewater.

Volgens de emissieregistratie neemt de belasting van het oppervlaktewater met PAK's af, vooral door vermindering van de uitworp door het verkeer. Dit vertaalt zich echter niet in een verbetering van de kwaliteit van het oppervlaktewater.

De grensoverschrijdende rivieren zijn de grootste bron van nutriënten en metalen voor Nederland. De reductiedoelen van het Rijn Actieprogramma werden niet gehaald voor stikstof, cadmium, koper, lood, nikkel en hexachloorbenzeen.

Tabel 3 De reductiedoelstellingen worden niet gehaald voor stikstof, lood en PAK's.

Stof(groep)	Reductie-doelstelling t.o.v. 1985		Gerealiseerd % t.o.v. 1985		Bronnen met meeste reductie (cursief: route)	Bronnen met geringste reductie (cursief: route)
	Binnenl.	buitenl.	Binnenl.	buitenl.		
Nutriënten						
Fosfor	75%	50%	70%	50%	Industrie, RWZI, Rijn, Schelde	Landbouw uit- en afspoeling <i>Maas (ca. 0%)</i>
Stikstof	70%	50%	30%	20%	Industrie, RWZI, atm. depositie, Rijn, Schelde	Landbouw uit- en afspoeling, <i>Maas (50% toename)</i>
Bestrijdings-middelen	90% (2000 t.o.v. 1984-1988 MJP-G ***)		Bijna 80%		Grond-ontsmettings-middelen	Fungiciden in landbouw (toename), onkruidbestrijding
Zware metalen						
Arseen, Chroom,	50%		resp. 80% *) en 90%		Industrie, RWZI	Uit- en afspoeling landelijk gebied,
Koper, Nikkel, Zink	50%		50% -70% *)		Industrie, RWZI	<i>buitenland</i>
Cadmium, Kwik	70%		resp. 95% *) en 70%		Industrie, RWZI, atm. depositie	Uit- en afspoeling landelijk gebied, <i>buitenland</i>
Lood	70%		60% *)		Industrie, verkeer, atm. depositie	Uit- en afspoeling landelijk gebied
PAK's	50%		20% - 25%		Gecreosoteerd hout, koolteer op schepen, oliehoudende boerspoeling, verkeer	Olielozingen, <i>buitenland</i>
Organotin	100% TBT recreatievaart 1989 100% TFT 2003				Recreatievaart, gewasbescherming	
	100% zeeschepen 2003, 2008				Zeeschepen onder vlag EU	Zeeschepen onder vlag buiten EU
Niet- genormeerde stoffen	90%		**)			RWZI's (Consument, geneesmiddelen), Industrie**)

*) Volgens inzicht 1999. Rekening houdend met nieuwe kennis zijn percentages lager.

**) Stofgroep in fase van probleemverkenning.

***) Reductiedoelstelling emissie naar oppervlaktewater.

	Doel gehaald
	Onbekend of onzeker
	Doel niet gehaald

Kosten en baten van schoon water lopen in de miljarden euro's

Nederland geeft jaarlijks ruim € 3 miljard uit aan het voorkómen van verontreiniging van het oppervlaktewater. In dit bedrag zitten ook de kosten voor de riolering en het mestbeleid. De grootste kostenpost is de communale waterzuivering: circa € 1,2 miljard per jaar.

Schoon water levert ook baten en besparingen op. Zo zou de drinkwatersector ruim € 400 miljoen per jaar minder kosten hebben als het oppervlaktewater schoon zou zijn en zou jaarlijks ongeveer € 60 miljoen worden bespaard op waterbodemsanering en effectgerichte maatregelen voor natuur. Hierbij komen de waarschijnlijk veel hogere besparingen indien er geen kosten meer zouden hoeven worden gemaakt voor het verwerken en bergen van verontreinigde baggerspecie uit havens, vaarwegen en overige watergangen.

De inwoners van Nederland hebben gezamenlijk jaarlijks ongeveer € 170 tot 215 miljoen over voor schoon zwemwater. Toerisme en recreatie die verband houden met waternatuur leveren jaarlijks ongeveer € 3 miljard op. De meerwaarde van woningen die grenzen aan een recreatieplas loopt op tot 30%. Het aandeel van schoon oppervlaktewater in deze laatste twee cijfers is niet bekend. Daarnaast zijn er de moeilijk in geld uit te drukken natuurwaarden en belevingswaarden.

Degenen die de kosten maken voor het voorkómen van verontreiniging (bijvoorbeeld de industrie, landbouw, gemeenten) zijn niet altijd degenen die de baten hebben van schoon water (bijvoorbeeld de drinkwatersector, recreatiesector, natuur).

Doelen niet gehaald, maar beleid niet bijgesteld

Medio 90-er jaren waren de meest in het oog springende problemen met de waterkwaliteit opgelost, vooral door sanering van de puntbronnen met het instrumentarium van de Wet verontreiniging oppervlaktewater (Wvo). De diffuse bronnen werden relatief belangrijker. Deze zijn echter doorgaans moeilijker terug te dringen dan de puntbronnen. Diffuse bronnen kunnen door hun aard bijna uitsluitend worden aangepakt door te kiezen voor andere grondstoffen, producten of productiewijzen, of vermindering van het productievolume. De Vierde Nota waterhuishouding richt zich vooral op de diffuse bronnen. Er wordt in deze nota echter niet onderbouwd of de waterkwaliteitsdoelen realiseerbaar zijn binnen de gestelde termijnen en met de voorgestelde maatregelen.

De economie en het verkeer zijn ten opzichte van 1985 gegroeid met 60%, de bevolking met 10% en de veestapel is 10% afgenomen, terwijl de productiewaarde van de landbouw toenam. Door milieumaatregelen zijn de emissies afgenomen (ontkoppling), maar niet voldoende om de waterkwaliteitsdoelstellingen te halen. De maatregelen om diffuse bronnen terug te dringen zijn vaak niet afgerond of hebben niet tot voldoende emissiereductie naar het oppervlaktewater geleid. Ook heeft een afname van de emissies zich niet altijd vertaald naar een evenredige vermindering van de belasting van het oppervlaktewater. In de water- en de landbodem zijn bijvoorbeeld voorraden fosfor en metalen aanwezig, die nog vele jaren naleveren aan het oppervlaktewater.

De nationale doelen zijn overgenomen in regionale plannen, ongeacht de haalbaarheid. Metingen in oppervlaktewater gaven aan dat doelen buiten bereik bleven. Dat had tot aanvullend beleid kunnen leiden of tot herbezinning op de doelen. De discussie daarover is echter niet gevoerd. Hierdoor is een kloof blijven bestaan tussen enerzijds de doelen in plannen en anderzijds de uitvoeringspraktijk. Uit interviews is

gebleken dat het onderwerp waterkwaliteit vanaf medio 90-er jaren geen prioriteit heeft gehad bij overheid en politiek. Na twee winters met hoogwatergolven in 1993 en 1995 lag de aandacht meer bij de bescherming tegen overstroming en ruimte creëren voor water.

Rijksbeleid niet consistent en daardoor moeilijk uitvoerbaar

De wettelijke instrumenten om de diffuse bronnen aan te pakken vallen grotendeels onder de verantwoordelijkheid van andere ministeries dan V&W, met name VROM en LNV. Het betreft het beleid voor doelgroepen, stoffen en producten, het mestbeleid en de toelating van bestrijdingsmiddelen. Het Rijk heeft voor deze beleidsvelden doelstellingen geformuleerd, instrumenten ontwikkeld en bestuurlijk-organisatorische kaders gecreëerd, maar de samenhang tussen deze beleidsvelden is beperkt. Belangrijke redenen hiervoor zijn de uiteenlopende belangen van doelgroepen (bijvoorbeeld landbouw in het beleid voor mest en bestrijdingsmiddelen), de verschillende netwerken rondom deze beleidsdossiers, verschillen in probleemperceptie en soms het ontbreken van goede alternatieven voor milieubelastende stoffen (bijvoorbeeld bij de bouwmetalen). Daardoor ontbreekt een consistent inhoudelijk toetsingskader op rijksniveau en ligt de uiteindelijke beslissing over de uitvoering bij de regionale en lokale overheden. Deze hebben ook eigen doelen en prioriteiten, die niet hoeven te stroken met doelen op landelijke schaal. Zij missen bevoegdheden en instrumenten om inconsistenties uit het rijksbeleid op regionale schaal bij te stellen. Ook op Europees niveau is het beleid overigens niet altijd consistent. Het Nederlandse beleid is hier in toenemende mate van afhankelijk.

De aanpak van diffuse bronnen vergt van de waterbeheerder dat hij opereert in diverse netwerken, als aanjager en probleemhebber. Dit vergt capaciteit die niet altijd aanwezig is. Waterbeheerders zetten hun capaciteit als eerste in op wettelijke taken (Wvo); deze vragen een groot deel van de beschikbare capaciteit voor de uitvoering. Met de Wvo worden vooral de puntbronnen aangepakt. De laatste jaren neemt echter de reikwijdte van deze wet toe tot bronnen die voordien als diffuus werden aangemerkt, zoals de toepassing van bestrijdingsmiddelen in de landbouw.

Kaderrichtlijn Water: een nieuwe werkwijze

Bij de uitwerking van de Europese Kaderrichtlijn water (KRW) worden de *normen* voor de prioritare stoffen internationaal vastgesteld, maar worden de *ecologische doelen* nationaal bepaald en internationaal vergeleken. Uit de formuleringen van de KRW spreken ambities die vergelijkbaar zijn met de doelen uit het huidige Nederlandse waterbeleid.

De KRW vraagt om een andere manier van werken dan tot nu toe gebruikelijk is geweest in het Nederlandse waterkwaliteitsbeleid: realiseren van de kwaliteitsdoelstellingen binnen de gestelde termijnen. De uitvoering van de KRW kan, net als bij alle EU-richtlijnen, worden afgedwongen met sancties. In Nederland is het de praktijk

om ambitieuze doelen te stellen met een inspanningsverplichting, zonder harde termijnen en sancties.

Het beleid op andere terreinen dan het waterkwaliteitsbeleid zal door de KRW meer dan nu rekening moeten gaan houden met de waterkwaliteitsdoelen. Dit geldt vooral voor het beleid voor mest, verkeer, bestrijdingsmiddelen, stoffen en producten. Uit Europese jurisprudentie kan worden afgeleid dat extra maatregelen moeten worden genomen op het moment dat duidelijk is dat de doelen waarschijnlijk niet op tijd gehaald zullen worden en niet pas op het moment dat de termijn voor het halen van de doelen is verstreken. Daarmee wordt vanaf het begin een koppeling gelegd tussen emissiebeleid en kwaliteitsdoelen.

Nederlandse situatie uitzonderlijk in Europa

Nederland heeft binnen Europa een bijzondere positie door zijn ligging aan het eind van internationale stroomgebieden, door de vele directe contacten die er zijn tussen oppervlaktewater en land, door de hoge dichtheid van bevolking, verkeer en wegen en door de intensieve landbouw met een hoog gebruik van bestrijdingsmiddelen en mest. Het halen van de kwaliteitsdoelen is daardoor lastiger dan in andere Europese landen. De spanning tussen EU-beleid (sectoraal, regulerend, afrekenbaar) en decentraal gebiedsgericht beleid (integraal, onderhandelend, afweegbaar) neemt toe. Er is geen nationale strategie hoe hiermee kan worden omgegaan richting Brussel en richting regio. In de komende jaren wordt beslist over doelen en maatregelen en dus over ambitieniveau's en acceptabele maatschappelijke consequenties. De externe integratie met andere beleidsterreinen dan water en de concrete uitwerking van de KRW zijn een grote inhoudelijke en bestuurlijke opgave en vragen om samenwerking tussen vele partijen. Dit vergt sturing vanuit het Rijk, als verantwoordelijke voor de uitvoering van het Europese beleid. Betrokkenen bij het waterbeheer geven aan dat zij behoefte hebben aan een duidelijke strategie en processturing.

Behalve verplichtingen biedt de Kaderrichtlijn Water ook kansen om maatregelen af te dwingen stroomopwaarts en binnen het internationale beleid, die voor het bereiken van de doelen in Nederland noodzakelijk zijn.

